

„AZ ÁLLAM ETNOKULTURÁLIS SEMLEGESSÉGE NEMCSAK MEGVALÓSÍTHATATLAN, DE NEM IS KÍVÁNATOS”

WILL KYMLICKA KANADAI FILOZÓFUSSAL KRIZSÁN ANDREA BESZÉLGET

A múlt századi liberálisok azt gondolták, hogy a multinacionális államok problémáit leginkább az állam és az egyház szétválasztásának sikeres modelljét követve lehet megoldani, vagyis a nemzetiséget az egyházhoz hasonlóan kell függetleníteni az államtól. Ön ezt a modellt nem tartja alkalmazhatónak a többnemzetiségű államokra. Elmondaná, miért nem?

Érthető, hogy a liberálisok az állam és egyház szétválasztását modellként akarták alkalmazni az etnokulturális csoportokkal kapcsolatos problémák megközelítésére, hiszen ez a modell a vallási konfliktusok megszelídítésében elég sikeresnek bizonyult abban, hogy békét teremtsen a különböző vallási csoportok között. Ám sajnos nem lehetséges, hogy az állam a vallási csoportokhoz hasonló módon legyen semleges az etnokulturális csoportok irányában. Az elkerülhető, hogy az állam olyan döntéseket hozzon, amelyek egyik vagy másik vallási csoportot részesítik előnyben. Liberális államokban az, hogy egy vallási csoport prosperál vagy csökken, kizárólag attól függ, hogy ez a csoport mennyire képes az egyének önkéntes támogatását kiváltani, majd megtartani, nem pedig attól, hogy milyen támogatást kap az államtól. Más a helyzet az etnokulturális csoportokkal.

Egész sor olyan állami döntés létezik, amelyet szerintem az államnak meg kell hoznia, és amely meghatározó lehet arra nézve, hogy melyik etnokulturális csoport marad fenn, prosperál és növekszik, és melyik fog az állami támogatás hiányában elhalni.

Néhány példa jól mutatja, miért nem lehetséges az állam etnokulturális semlege ssége. Vegyük a legegységértelműbbet, az iskolázta tás nyelvét. A mai modern, industrializált világban nagyon nehéz fennmaradni

egy olyan nyelvnek, amely nem használatos a közéletben. A standardizált oktatási rendszer terjedése, az írástudásra való munkahelyi igény erősödése és a közintézményekkel való kommunikáció egyre nagyobb gyakorisága miatt minden „közhasználaton kívüli” nyelv marginalizálódik, egy szűk elit használatában marad fenn csupán, esetleg ritualizált formában, nem pedig mint egy prosperáló kultúra élő és fejlődő nyelve. Ez azonban azt jelenti, hogy egy nyelvi csoport képessége a túlélésre és a prosperálásra nemcsak az egyéni választásokon múlik, hanem az állam támogatásán is. Például ha egy csoport nem rendelkezik államilag támogatott, anyanyelvű oktatási intézményekkel – és ez nem csak az alapszintű oktatásra vonatkozik, hanem a felsőfokúra is –, nagyon nehezen tud fennmaradni az idők során. Más esetben a csoport nyelve megszűnik modern környezetben használatos élő nyelv lenni, és elavulttá válik. Ide kapcsolódik még az állami szolgáltatások nyelve, a közalkalmazotti állások nyelve. Ez igen fontos kérdés, mivel a legtöbb modern országban a direkt és indirekt állami költségek teszik ki a nemzeti össztermék jelentős részét. Ha minden állami szolgáltatás és program, a törvényhozás, a bíróságok, a közigazgatás nyelve a többségi nyelv, ez hatalmas előnyt jelent a többségi csoportnak.

Másik jó példa a migráció és a bevándorlás. Lehet, hogy ez Közép-Kelet-Európában kevésbé jellemző, de a nyugati demokráciákban a bevándorlók állampolgárrá válásának alapvető követelménye az ország hivatalos nyelvének ismerete. Minden liberális demokráciában létezik ez a követelmény, és ez érthető, hiszen a nyelv ismerete segíti a bevándorlók és gyerekeik integrációját a befogadó társadalomba, biztosítja számukra a demok-

WILL KYMLICKA FONTOSABB MUNKÁI:

Liberalism, Community and Culture (Oxford University Press, 1989),

Political Philosophy (Oxford University Press, 1990),

Multicultural Citizenship (Oxford University Press, 1995),

The Rights of Minority Cultures (Oxford University Press, 1995 – szerkesztő).

Érdeklődésének középpontjában a kisebbségi jogok állnak, amelyekre a liberális politikai filozófia keretein belül keresi az indoklást.

ratikus vitákban való részvétel lehetőségét, egyenlő esélyeket teremt a bevándorlók gyermekei számára, és végül segít annak megelőzésében, hogy a bevándorlók a társadalom hátrányos helyzetű, marginalizált rétegévé váljanak.

Ez akkor válik problematikussá, ha egy többnemzetiségű országban minden bevándorló a többségi csoportba integrálódik. Ez esetben a nemzeti kisebbség aránya fokozatosan csökken a teljes lakosság számához viszonyítva. Gyakran a kormány – hallgatólagosan – támogatja, hogy a bevándorlók a nemzeti kisebbség által hagyományosan lakott területekre költözzenek, annak reményében, hogy a nemzeti kisebbség saját területén is egyre gyengébb lesz majd, és egyre inkább elveszíti hatalmát. Erre hivatkozva azután csökkentik vagy megszüntetik a kisebbség saját nyelvén működő intézményeit. Ezért azokban az országokban, ahol jelentős mértékű a bevándorlás, nagyon fontos a nemzeti kisebbség számára, hogy ellenőrizhesse a saját területeire való bevándorlást, ezáltal biztosítva, hogy az ő területeire érkező bevándorlók ne a többségi csoport kultúrájába, hanem a kisebbségbe való integrációra kapjanak ösztönzést. Kanadában például Quebec maga határozza meg saját bevándorlási kvótáit, s a frankofón bevándorlókat részesíti előnyben, nyomást gyakorolva a bevándorlókra, hogy a francia közösségbe integrálódjanak, ne pedig Kanada többségi angol közösségébe. Ez hozzájárul a quebeci francia közösség életképességének fenntartásához.

Ezek a példák mind azt mutatják, hogy az etnokulturális csoportok hosszú távú fennmaradása nagymértékben függ a kormánynak az oktatás nyelvével, a közszolgálatok és a közalkalmazotti állások nyelvvel, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos döntéseitől. Említhetjük még példaként az államokon belüli adminisztratív határok kijelölését, valamint a hatalom elosztását a különböző kormányzati szintek között. Ezek elkerülhetetlen döntések, mert minden állam egy vagy több, de kevés nyelven működik. Minden államnak meg kell határoznia a közigazgatás nyelvét, a jóléti intézmények, az egészségügy és a közlekedési táblák nyelvét. Mivel az államnak el kell döntenie, hogy a kormányzati élet mely területén melyik nyelv lesz használatban, nem maradhat igazán semleges a különböző nyelvekkel szemben. Az állam nem teheti meg azt, hogy etnokulturális semlegessége nevében egyik nyelvet sem alkalmazza.

Azt gondolom tehát, hogy az állam etnokulturális semlegessége nemcsak hogy megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos. A jóléti államban egyes jobboldali érveként használják az állam etnokulturális semlegessége lehetetlenségének tényét annak megalapozására, hogy az államnak lehetőség szerint minél több területről ki kell vonulnia, s ezáltal mindent a szabad piacra bízni. (Észak-Amerikában libertariánusoknak nevezzük ezeket a szerzőket, ezáltal megkülönböztetve őket a liberálisoktól, akik elfogadhatónak tartják a szabad piacnak a társadalmi igazságosság nevében való korlátozását.) Tehát amennyiben igaz, hogy az államilag támogatott oktatással együtt

jár, hogy az államnak döntenie kell az iskoláztatás nyelvről, akkor ezt – a libertariánusok szerint – érveként lehet felhozni az államilag támogatott oktatás ellen. Ha nincs államilag támogatott oktatás, akkor az államnak nem kell meghoznia ezt a döntést.

Hasonló az egészségügy esete is: amennyiben a piac elégíti ki az egészségügyi szükségleteket, a kormánynak nem kell döntenie a kórházakban használt nyelvről, il-

letve arról a nyelvről, amelyet a szakemberek képzése során használnak. Ez olyan érv, amelyet a nyugati demokráciákban a libertariánusok a minimális, etnokulturális szempontból semleges állam védelmében hangoztatnak. Valószínűleg így is maradnának területek, mint például az adóbevallási nyomtatványok vagy a bíróságok, ahol az állam nem maradhatna semleges, de nem lenne olyan széles skálája az államilag fenntartott intézményeknek, amelyek esetében az államnak kellene döntenie a nyelvről.

Számomra azonban és azok számára, akikkel a baloldali liberálisok közé tartozunk, vagy bárki számára, aki az egyenlőségelvű liberalizmus (liberal egalitarianism) valamely formájában hisz, az igazságosság a minimálisnál kiterjedtebb államot igényel. Egy igazságos társadalomban az állam fontos szerepet játszik az iskoláztatásban és az egészségügyben, a biztonságos munkakörülmények biztosításában, a környezetvédelemben, a nyugdíjak és egyéb jóléti juttatások biztosításában. Tehát bár nem vagyok a túlzottan kiterjedt állam híve, azt gondolom, hogy az igazságosság nevében az államnak jó néhány területen fontos szerepet kell vállalnia. Ekkor pedig az állam el fog távolodni az etnokulturális semlegességtől, bárhogyan értelmezzük is azt. Nemcsak a közlekedési táblák és a bíróságok nyelvét fogja érinteni, hanem egy sor nagyon fontos közintézmény működését is. Tehát minél inkább szerepet kell vállalnia

az államnak a társadalmi igazságosság megvalósításában, annál elkerülhetetlenebb lesz számára a különböző állami programok és intézmények működési nyelvéről való döntés. Azt gondolom, hogy az állam teljes mértékű etnokulturális semlegessége nemcsak hogy gyakorlatilag megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos, ha ez csak az állam szerepének minimálisra csökkentése árán volna lehetséges. A liberálisok tehát nem törekedhetnek a megvalósíthatatlan etnokulturális semlegesség elérésére. Ehelyett inkább azon kellene gondolkodniuk, hogyan lehetne igazságossági szempontokat figyelembe venni az államok nyelv- és kultúratámogatási politikájában, vagyis hogyan lehetne kiegészíteni a többségnek jutó elkerülhetetlen állami támogatást egy, a kisebbség jogait magyarázó elmélettel. Ez volt a célja a közelmúltban végzett munkámnak.

Korábbi munkáiban az állami semlegesség tárgyalása kapcsán különbséget tett tágabb és szűkebb értelemben vett kultúra között. Azt írta, hogy habár a liberális demokráciák nem támogatnak semmilyen tágabb értelemben vett kultúrát, annál inkább támogatnak egy szűkebb értelemben vett, ön által társadalmi-nevezett kultúrát. Mit ért a kultúra e két fogalma alatt? Hogyan függenek össze ezek az állam etnokulturális semlegességével?

Az utóbbi időben elég sokat foglalkoztam a kultúrafogalom meghatározásával. Ha az ember a kultúra szót használja, mindenki valamiféle néprajzi értelemben vett kultúrára gondol, amely sajátos szokásokat, életmódokat foglal magában. Néprajzi értelemben vett kultúrának azt nevezem, amikor antropológusok vagy etnográfusok egy idegen kultúráról, annak szokásairól, rítusairól nagyon alapos leírást nyújtanak. Az világos számomra, hogy liberális demokráciákban az állam semmiképpen nem támogathatja az effajta tág, néprajzi értelemben vett kultúrát, nem készítheti állampolgárait ennek felvételére. Ez teljes mértékben ellentmondana a liberális demokráciák egyéni jogok és szabadságok iránti elkötelezettségének, amely biztosítja az egyének számára a választás szabadságát a tekintetben, hogy milyen ételeket kívánnak fogyasztani, milyen vallási vagy családi szertartásokban kívánnak részt venni. A liberális demokráciák ilyen szempontból nagyon sokszínűek, nincs ilyen értelemben vett hivatalos kultúrájuk, állampolgáraik végtelen sokféle családi szokást, életstílust és vallási szertartást követhetnek.

E sokszínűség alapján mondják sokan, hogy a liberális demokráciák a kultúra szempontjából semlegesek, vagyis a kultúrát a magánszférába utalják át, az állam pedig csak bizonyos politikai elvek, a szabad-

ság, a demokrácia és az egyéni jogok biztosításával foglalkozik. Ekképp vonják meg gyakran a liberálisok a magánszféra és a közszféra közötti határvonalat. A közszférába a liberális demokrácia politikai elvei kerülnek, a magánszférába pedig a kultúra.

A valóságban azonban az állam és a kultúra közötti kapcsolat ennél sokkal bonyolultabb. A liberális demokráciák bár a tág, néprajzi értelemben vett kultúra terén meghagyják a választás jogát, elvárják az állampolgároktól a szűkebb értelemben vett – az én szóhasználatommal: társadalmi – kultúrába való integrálódást. Ez sokkal szűkebb értelemben vett kultúrafogalom. A közös politikai elveken kívül magában foglalja a közös nyelv ismeretét és a részvételt az ezen a nyelven működő közintézményekben. Magában foglalja tehát az iskolákat, a jogrendszert, a politikai folyamatokat, gyakran a sajtót, a gazdaság egyes elemeit, az egészségügyi rendszert és egyéb jóléti intézményeket. Ez tehát egy egész sor társadalmi intézmény, amely egy bizonyos nyelven működik. Az állam mindenféle intézkedésekkel ösztönzi, sőt kötelezi állampolgárait arra, hogy megtanulják ezt a nyelvet, hogy részt vegyenek ezekben az intézményekben, hogy az ezekben az intézményekben való részvétel határolja be életüket, hogy megértsék: ezek biztosítják számukra a lehetőségeket és a távlatokat.

Azért neveztem társadalmi kultúrának (societal culture), hogy hangsúlyozzam: ez sokkal inkább egy bizonyos nyelv és bizonyos intézmények által meghatározott társadalomban való részvételt jelent, mint abban a néprajzi értelemben vett kultúrában való részvételt, amelyet a liberális államok a magánszférába utalnak át. Ez közös nyelvet és közös intézményeket jelent, nem pedig közös vallási szertartásokat, családi szokásokat vagy egyéni életstílusokat. Ez egy szűk értelemben vett kultúra: elvárja az állampolgároktól, hogy megtanuljanak egy nyelvet, és részt vegyenek a közös intézményekben, de nem várja el semmilyen néprajzi értelemben vett szokások, szertartások vagy az azon a szinten értelmezett kultúra átvételét.

Tudom, meglehetősen szokatlan értelmezése a kultúra szónak, ha azt mondjuk, hogy azok, akik közös nyelvet beszélnek, és részt vesznek néhány közös intézményben, bármilyen közös – akár szűk értelemben vett – kultúrával rendelkeznek. Valószínűleg sokan azt fogják mondani, hogy a kultúra kifejezésnek ez a használata helytelen. Hiszen olyan emberek, akik közös nyelven működő közös intézményekben vesznek részt, még egyáltalán nem biztos, hogy közös vallással, közös kulturális hagyományokkal vagy akár csak közös szokásokkal rendelkeznek, tehát előfordulhat, hogy a néprajzi értelemben vett kultúra szempontjából nem ugyanabba a csoportba

tartoznak. Lehetséges, hogy jobb lenne, ha a társadalmi kultúra kifejezés helyett mindössze annyit mondanék: a liberális államok arra ösztönzik állampolgáraikat, hogy egy közös nyelven alapuló igazságos intézményrendszerbe integrálódjanak. Lényeges hangsúlyozni, hogy itt nemcsak a közös politikai elvek követésére való ösztönzésről van szó, nemcsak politikai nacionalizmusról, ahogyan ezt gyakran emlegetik. A liberális demokráciák ennél sokkal messzebb mennek, megkövetelik, hogy az állampolgárok bizonyos intézményeken belül, azok nyelvét használva éljenek. A kiválasztott nyelv pedig, amely az ország hivatalos nyelve és ezáltal a közös társadalmi intézmények által használt nyelv, egy bizonyos etnikulturális csoport történelmi dominanciáját tükrözi. Az embereknek azért kell angolul tanulniuk az Egyesült Államokban, mert az angolok voltak a domináns csoport abban az időben, amikor ezeket az intézményeket megalapították.

Ez az a feszültség, amelyet hangsúlyozni szeretnék. Lehet, hogy a társadalmi kultúra kifejezés paradoxon, de olyan paradoxon, amelynek az a szerepe, hogy felhívja a figyelmet két dologra. Egyrészt arra a szűk értelemben vett, a liberális demokráciákra jellemző kulturális integrációra, amely nyelvhez és intézményekhez, tehát egy megszokottól eltérő módon értelmezett kultúrafogalomhoz kapcsolódik. Másrészt nagyon fontos észben tartani, hogy egy bizonyos nyelv kinevezése hivatalos nyelvvé nem véletlenszerű, nem sorshúzás alapján dől el, hanem egy bizonyos etnikulturális csoport történelmi dominanciáját tükrözi. Vannak, akik szerint a közös nyelv kiválasztásának semmi köze sincs a nyelvet használó csoport történelmi dominanciájához, sokkal inkább hatékonysági megfontolások alapján volt szükség a kiválasztására. Ez nem igaz. Az, hogy egy bizonyos nyelv közös nyelvként van használatban, azért van, mert egy bizonyos csoport dominált a történelem során.

Ez magyarázatot nyújt arra, hogy sok kisebbség miért áll ellen vagy miért utasítja el a liberális demokráciákra jellemző integrációt. Amennyiben elfogadjuk, hogy ez az integrációs követelmény egy bizonyos etnikulturális csoport történelmi dominanciáján alapul, azonnal világossá válik, hogy nem a liberális demokráciák egyik ártatlan szokásával van dolgunk. Ezért jóval alaposabb és kritikusabb vizsgálatnak kell alávetnünk ezt a gyakor-

latot, és el kell gondolkodnunk azon, milyen körülmények között lenne igazságos egy liberális demokrácia részéről az, hogy állampolgárait olyan intézményekbe való integrálódásra kényszerítse, amelyek nyelve egy bizonyos etnikulturális csoport dominanciáját tükrözi. Ha ezt tesszük, előbb-utóbb el kell majd ismernünk, hogy az alapvető egyéni jogokat valamilyen kisebbségi jogi elmélettel ki kell egészíteni.

Ez a társadalmi kultúra az, amit ön szerint nem lehet függetleníteni az államtól. Az állam semlegességéről szóló disputában az egyik legvitatottabb kérdés a tágabb értelemben vett kultúrához kapcsolódó intézmények állami finanszírozásának kérdése. Elsősorban egyházi intézményekre, iskolákra gondolok. Mi a véleménye erről?

Azt gondolom, hogy a különböző országok jogszereven választhatnak a különböző finanszírozási politikák között. Például sok nyugat-európai demokratikus országban a vallási oktatást többé-kevésbé pártatlan módon finanszírozzák. Tehát nemcsak a keresztény iskolák kapnak állami támogatást, hanem a mozlím és a zsidó iskolák is. Észak-Amerikában az iskolarendszer teljes egészében szekularizált. Ha valaki vallásos iskolában szeretné neveltetni gyermekeit, fizetnie kell érte.

Én úgy érzem, hogy mind a két finanszírozási politika legitim. Az igazságosság nevében nem lehet az államot arra kényszeríteni, hogy anyagi támogatást nyújtson vallásos iskoláknak. Ha mégis nyújtana, az nem sért semmilyen liberális elvet (legalábbis addig,

amíg az állam biztosítja, hogy a vallásos iskolába járó gyerekek teljes liberális – tehát nemcsak ideológiai – neveltetésben részesülnek). Viszont ez esetben a keresztény iskolák mellett a többi vallásos iskolát is támogatnia kell. Nagy-Britanniában például az állam támogatja a keresztény iskolákat, de megtagadja a támogatást a mozlím iskoláktól. Ez diszkrimináció. Hasonlóképpen gondolkodhatunk egy egész sor egyéb intézményről, kulturális központokról, fesztiválokról. Ha az egyik vallási vagy etnikulturális

csoport intézményeit támogatja az állam, a többiekét is támogatnia kell.

Ebben különbség van Kanada és az Egyesült Államok között. Az Egyesült Államok általában véve nem támogatja az etnikulturális csoportok intézményeit,

míg Kanada nyújt valamilyen minimális állami támogatást. Ez részben a különböző hagyományok miatt van így. Kanadában van hagyománya a civil társadalom állami támogatásának, míg az Egyesült Államokban az állam hagyományosan nem finanszírozza a civil társadalom különböző csoportjait. Ilyen szempontból Kanada sokkal inkább hasonlít Nyugat-Európára, ahol szintén támogatják ezeket.

Mi több, az etnokulturális csoportokat tekintve az emberek azt gondolják Kanadában – és azt hiszem, helyesen –, hogy a pénzt, amit az állam hagyományosan művészetekre, múzeumokra, operákra stb. költött, olyan művészi kifejezőmódokra fordították, amelyek a többségi csoport hagyományait, ízlésvilágát tükrözik, vagyis a többi etnokulturális csoportot diszkriminálták. Emiatt elég nehéz lenne az etnokulturális csoportok iránti pártatlanság követelményének eleget tenni eme finanszírozási programok keretein belül. Ezért teljesen különálló programot hoztak létre az etnokulturális művészeti csoportok finanszírozására. Vannak, akik ezt nem tartják elfogadhatónak. Ők azt gondolják, hogy nem lenne szabad külön támogatási programot létrehozni etnikai csoportoknak, inkább bátorítani kellene ezeket arra, hogy a megszokott programokon keresztül folyamodjanak támogatásért. Azt gondolom tehát, hogy a különböző országok különböző politikát folytathatnak ezen a téren.

Érzésem szerint a pártatlanság az igazságosság alapkövetelménye az etnokulturális csoportok tág értelemben vett kulturális intézményeinek állami támogatásában. Egyes országokban nagyon alacsony szintű támogatást kell pártatlanul elosztani, másokban nagyon magasat, és mindkét álláspont legitim.

Az első világháború után, mint tudja, néhány ország olyan, úgynevezett kisebbségi szerződéseket írt alá, amelyek messzemenő kisebbségi jogokat tartalmaztak. Ezek a szerződések a párizsi békeszerződések kiegészítései voltak, a bennük foglaltak betartását a Népszövetség volt hivatva ellenőrizni. Ezt a kisebbségvédelmi mechanizmust ma már többé-kevésbé megbukottként tartják számon. Később, amikor az ENSZ-t megalapították, sem annak Alapokmányában, sem pedig az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában nem esett már szó kisebbségi jogokról. Azt gondolták akkor, hogy az alapvető politikai, polgári és szociális jogok kielégítik majd a kisebbségek igényeit. Mint ön is írja, mára ez a felfogás változni látszik, egyre

elfogadottabb, hogy ezek a jogok nem elegendők az etnokulturális csoportok tagjainak védelmére. Ön miért gondolja, hogy az alapvető politikai, polgári és szociális jogok nem kielégítők a kisebbségek számára?

Ez az a kérdés, ami miatt elkezdtem a kisebbségi jogok problémájával foglalkozni. A legtöbb nyugati demokráciában a nemzeti kisebbségek politikai és polgári jogait teljes mértékben tiszteletben tartják. Gondoljunk csak a quebeciekre, a flamandokra vagy a skótokra. Mindhárom csoportnak messzemenően tiszteletben tartják a polgári és politikai jogait, mégis elégedetlenebbek helyzetükkel, nacionalistábbak,

mint valaha voltak, és egyre kiterjedtebb önkormányzati jogokat követelnek. Sokan azt a következtetést vonják le ebből, hogy a nacionalizmus eredendően irracionális, amolyan vírus, amely megfertőzi a népeket. Míhelyt egy csoport tagjait megfertőzi a nacionalizmus vírusa, többé semmi más nem elégítheti ki igényeit, csak saját önálló állama, még akkor sem, ha ezekre az igényekre semmiféle racionális magyarázat nincs, hiszen a csoport

tagjainak polgári és politikai jogait teljes mértékben tiszteletben tartják.

Néha van valami igazság ebben az állításban, amely szerint a nacionalizmus irracionális vírus. Nekem azonban elég elhamarkodott véleménynek tűnik azt állítani, hogy ez a magyarázat a nyugati demokráciákra jellemző kisebbségi nacionalizmusokra. A legtöbb katalán vagy quebeci nacionalista egyáltalán nem tűnik számomra sem irracionálisnak, sem pedig antiliberálisnak. Ezért megpróbáltam megmagyarázni, hogyan lehetséges az, hogy egy kisebbségnek, amelynek politikai és polgári jogait tiszteletben tartják, mégis racionális, elfogadható okai legyenek a politikai rendszer működése elleni panaszra. Olyan történelmi eseteket vizsgáltam, amelyekben egyes csoportokkal igazságtalanul bántak, habár alapvető politikai és polgári jogukat tiszteletben tartották.

Nézzünk néhány példát. Az első az országon belüli migrációs politikákhoz kapcsolódik, pontosabban ahhoz, hogy az állam sok esetben arra ösztönözte polgárait, hogy a hagyományosan a nemzeti kisebbség által lakott területekre költözzenek, ezáltal saját területein is kisebbséggé téve a nemzeti kisebbséget. Néha a saját polgárait, néha a frissen bevándorlókat ösztönözte a kisebbség területein való letelepedésre. Ez sok esetben elég nyíltan történt. Nem arra gondolok, hogy az emberek spontán módon úgy döntöttek,

hogy az ország egyik részéből a másikba költöznek, hanem arra, hogy az állam konkrét módon ösztönözte őket, hogy ezt tegyék: földet adományozott, adómentességet biztosított, esetleg katonai személyzet átköltözését rendelte el. Van néhány lehetőség, amellyel az állam szándékosan ösztönözheti az áttelepedést a nemzeti kisebbség területeire.

Ez nem számít etnikai tisztogatásnak, hiszen nem jelenti azt, hogy erőszakkal ki kell költöztetni a kisebbség tagjait. A kisebbség tagjai maradhatnak. Viszont mások szándékos ösztönzését jelenti arra, hogy ezekre a területekre költözzenek, azért, hogy a kisebbséget kisebbséggé tegyék saját területén is, azért, hogy a kisebbséget a többség még helyi kérdésekben is leszavazhassa.

Az emberi jogi dokumentumokban, nyilatkozatokban semmi olyasmi nincs, ami lehetővé tenné számunkra, hogy ezt a nemzeti kisebbség tagjai emberi jogainak megsértéseként értelmezzük. Ellenkezőleg. Az emberi jogi dokumentumok még alá is támaszthatják ezt az eljárást. Az államok hivatkozhatnak és gyakran hivatkoztak is az ilyen telepítési politikák igazolása céljából az emberi jogi dokumentumokban megtalálható, országon belüli mobilitáshoz való jogra. Ebben az esetben tehát valami, ami a hatályban lévő emberi jogi dokumentumokban található, növeli az igazságtalanság lehetőségét.

A második eset az országban belüli adminisztratív határvonalak meghúzásához, illetve a hatalomnak a különböző szintek közötti elosztásához kapcsolódik. Gyakran azokban az országokban, ahol a nemzeti kisebbség hagyományosan jelentős önkormányzatisággal, saját területén saját intézményekkel rendelkezik, kézenfekvő, hogy az állam átcsoportosítsa, központosítsa a hatalmat, ezáltal csökkentve a kisebbség erejét. Elvonhatja a hatalmat a helyi vagy regionális önkormányzatoktól, illetve megnövelheti a központi kormányzat hatalmát úgy, hogy minden fontos döntést központilag lehessen meghozni ott, ahol a többségi etnikulturális csoport van többségben. Ekképp többé nem születhetnek fontos döntések olyan szinteken, ahol a kisebbség van többségben.

Tehát lehet egyrészt központosítani a hatalmat a hagyományosan a nemzeti kisebbség által gyakorolt önkormányzatiságot csökkentve, másrészt újra lehet húzni az országban belüli adminisztratív határvonalakat. Ez utóbbit úgy, hogy a nemzeti kisebbséget, amely egykor többé-kevésbé homogén területi egységet képezett, most két-három nagyobb egység között osztják fel, vagy beolvasszák egy sokkal nagyobb egységbe, így többé nem léphet fel önálló, egységes közösségként.

Míndez történhet előre megfontolt szándékkal annak érdekében, hogy a kisebbséget megfosszák hatal-

mától, azáltal, hogy minden fontos döntés olyan szinteken születik, ahol a többségi csoport dominál. Ez esetben is nehéz bármit felfedezni az emberi jogi dokumentumokban, ami képes volna védelmet nyújtani ezeknek a csoportoknak az ilyen jellegű, szándékos hatalomtól való megfosztás ellen. Egyetlen emberi jogi dokumentum sem jelöli ki, hogyan kell a hatalmat megosztani a különböző szintek között, illetve hogyan kell a belső adminisztratív határvonalakat meghúzni. Az emberi jogi dokumentumok nem használhatók az ilyen jellegű eljárások elítélésére.

A harmadik eset a nyelvpolitikával kapcsolatos. Amennyiben az országnak egy hivatalos nyelve van, és minden közintézmény ezen a nyelven működik, ez katasztrofális következményekkel járhat a nemzeti kisebbség fennmaradására nézve. Mint már említettem, a társadalom modernizálódásával az írástudás egyre fontosabb lesz a munkahelyeken, az állam egyre több szerepet vállal, és egyre inkább terjed a kötelező iskoláztatás. Ha a társadalom valamennyi fontos gazdasági, oktatási és politikai intézménye a többség nyelvén működik, az azt jelenti, hogy a nemzeti kisebbség anyanyelve az élet mind több területéről szorul ki. Kétszáz évvel ezelőtt talán nem számított annyira, hogy mi az állam nyelve, hiszen akkoriban az államapparátus viszonylag kicsi volt. Vagy nézzük az iskoláztatás nyelvét: akkoriban ez nem volt annyira fontos, hiszen kétszáz évvel ezelőtt viszonylag kevesen jártak iskolába. De manapság, amikor az államapparátus nagyon nagy, és törvény mondja ki, hogy mindenkinek kötelező iskolába járni, a hivatalos nyelv kérdése fontosabb, mint valaha volt. A modernizáció eredményeképpen ez a kérdés egyre több intézményt érint. Tehát az etnikulturális csoportok nyelvének hosszú távú fennmaradása szempontjából alapvetően fontos, hogy azt használják a közintézményekben.

Sajnos a hagyományos emberi jogi instrumentumok semmilyen megalapozást nem nyújtanak a nyelvi jogok indoklására. Ezek a dokumentumok elismerik az anyanyelvnek a magánlevelezésben és/vagy a sajtóban való használatának jogát, de egészen a közelmúltig nem ismerték el az állampolgárok jogát arra, hogy anyanyelvükön kommunikáljanak a kormánnyal, vagy arra, hogy legyenek anyanyelvükön működő közintézmények. Ez változott valamennyit az utóbbi időben, de még mindig tisztázatlan, hogy pontosan mi a nyelvi kisebbségek státusa ezeknek az újonnan keletkezett dokumentumoknak az értelmében. Hiszen sok esetben hangsúlyozzák, hogy akármilyen nyelvi jogaik lennének is a kisebbségeknek, ez még semmiféle kötelezettséget nem jelent az államra nézve e jogok finanszírozását illetően. A kisebbségeknek joguk van megalapítani ilyen intézmé-

nyeket – például iskolákat – a saját költségükön, de az nem tisztázott, hogy az államoknak milyen kötelezettségeik vannak az államilag támogatott intézmények biztosítására.

Az emberi jogi dokumentumokban található, a kisebbségi nyelven folyó oktatásra vonatkozó mondatok általában nagyon kétértelműek. Ön ennél jóval messzebb ment, amikor egy nemrég megjelent dolgozatában az alapvető politikai és polgári jogok és a kisebbségi jogok közötti viszonyt vizsgálta. Ön elsőbbséget adott a kisebbségi jogoknak. Azt írta, hogy az emberi jogok nem lehetnek igazán hatékonyak, amíg a kisebbségi jogokat is be nem tartják. Ez, azt gondolom, nagyon kihívó álláspont.

Szándékosan vagyok kihívó, hiszen vitát szeretnék indítani erről. Úgy tűnik nekem, hogy még azok a nyugati liberálisok is, akik pozitívan viszonyulnak a kisebbségi jogokhoz, általában azt mondják, hogy ezek valóban jogos kérelmek, de a teljesítésük mégis kevésbé fontos, kevésbé sürgős, mint az alapvető emberi jogok meghonosítása. Ezzel nem értek egyet. Azt gondolom, nagyon fontos, hogy ezt a kérdést most vessük fel, és próbáljuk mihamarabb megoldani. Mint tudja, Közép-Kelet-Európa, Ázsia és Afrika sok országában jelenleg is erőteljes nemzetépítő programok folynak, amelyek során a többségi csoportok megpróbálják többségi nemzetiségüket ráerőszoakolni a társadalomra annak közintézményei, szimbólumai és az állam intézményei által. Ezek a nemzetépítő programok komoly igazságtalanságot jelentenek a kisebbségek számára, és az előbb már említett okok miatt a meglévő emberi jogi instrumentumok nem képesek megelőzni ezt, mindössze határokat szabnak neki. Tehát a többségi csoport nem követhet el emberiség elleni bűntettet, nem hajthat végre etnikai tisztogatást, nem foszthatja meg az embereket állampolgárságuktól és így tovább. Az emberi jogi instrumentumok azonban nem tartalmaznak túl sok korlátozást a többségi nemzetiség nemzetépítő programjának kivitelezésére, illetve arra nézve, hogy a többség hogyan próbálja ezáltal ráerőszoakolni nemzetiségét az ország teljes lakosságára.

Engem az nyugtalanít, hogy az emberi jogok – a mai megfogalmazásukban – nem elégségesek arra, hogy megelőzzék az igazságtalanságokat e nemzetépítő programok kivitelezése során. Azért gondolom, hogy a kisebbségi jogok teljesítése legalább olyan fontos, és legalább olyan sürgős, mint az emberi jogoké, mert amennyiben megengedjük, hogy ezek a nemzetépítő programok a kisebbségi jogok által szabott korlátozások nélkül menjenek végbe, meglehet, hogy egy adott pillanatban a nemzeti kisebbség még

ha megkapja is a kisebbségi jogokat, akkor sem tudja majd életképes társadalomként fenntartani magát. Ez a legjobban a telepítési politikák kapcsán mutatkozik meg. Amikor például az állam sikeresen folytat olyan politikát, melynek keretében egyrészt ösztönzi a nemzeti kisebbség egyes tagjait a távozásra, másrészt a többség egyes tagjait a kisebbség által hagyományosan lakott területekre való költözésre. Vagy esetleg egy nemzedéknyi időre kötelezi a kisebbséget, hogy gyermekeit a többség nyelvén működő iskolákba járassa. Meglehet, hogy mire sor kerül a kisebbségi jogok megítélésére, esetleg valamilyen regionális autonómiarendszer bevezetésére, a domináns csoport már a kisebbség területén is többségben lesz. Tehát a kisebbség képessége ezeknek a kisebbségi jogoknak a gyakorlására a nemzetépítő programok előrehaladásával fokozatosan romolhat.

Ráadásul úgy tűnik nekem, sok nacionalista politikus visszaél azzal a gondolattal, hogy az emberi jogoknak elsőbbségük van a kisebbségi jogokkal szemben. Ez tökéletesen megfelel terveiknek. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy e politikusok mély elhivatottságot éreznének az emberi jogok iránt, de nemzetépítő terveiknek megfelel, hogy elsőbbséget adjanak az emberi jogoknak a kisebbségi jogokkal szemben. Ennek tudatában kell lennünk, és nagyon kritikusan és cinikusan kell kezelnünk, ha többségi csoporthoz tartozó politikusok az emberi jogok elsőbbségéről beszélnek. Ez nem bizonyíték arra, hogy milyen fontos számukra az emberi jogok tiszteletben tartása. Sok esetben inkább azt jelenti, hogy szeretnék minél tovább késleltetni a kisebbségi jogok szóba kerülését lehetőleg nemzetépítő programjuk sikeres teljesítéséig.

Nézzünk egy példát. Tavaly Lettországban jártam, ahol az oroszokat, akik a második világháború után telepedtek az országba, arra kényszerítik, hogy a lett állampolgárság elnyeréséért végigküzdjenek egy bonyolult és hosszadalmas honosítási folyamatot. Ennek eredményeképpen a letteknek jó néhány évük van rá, hogy megépítsék új államukat, amely időszak alatt az orosz kisebbség semmilyen hatalommal nem rendelkezik. Mire az orosz nemzetiségűek megkapják állampolgárságukat, és ezáltal politikailag hatékonyává válnak, az már túl késő lesz számukra ahhoz, hogy a társadalom bármely alapintézményének alakulását befolyásolják. A letteknek – függetlenségük elnyerésétől számítva – tíz évük lesz arra, hogy miközben bezárják az összes addig létező orosz intézményt, például az iskolákat, létrehozzák a társadalom valamennyi alapintézményét úgy, hogy ezek az intézmények egyértelműen a lett nemzetiségben gyökereznek.

A lényeg az, hogy öt év múlva hiába garantálják nagylelkűen az állampolgárságot az orosz nemzetiség-

gűeknek, addigra késő lesz, hiszen már nem lesz lehetőségük a lett társadalomról és az állam működéséről szóló fontos döntések befolyásolására. Az egyetlen lehetőség, ami addigra az orosz nemzetiségűek számára marad, a tőlük telhető legteljesebb beilleszkedés lesz olyan intézményekbe, amelyek kialakításában semmilyen szerepet nem játszottak.

Azt gondolom, hogy ez nemcsak Lettországbán fordult elő. A nemzetépítő programok nagyon gyorsan és – a létrehozott és megszüntetett intézményeket tekintve – átfogó módon mennek végbe. A domináns csoportok felépítik a saját nemzetiségükben gyökerező intézmények teljes skáláját, miközben megpróbálják felszámolni a nemzeti kisebbségek hagyományosan létező intézményeit. Ezért gondolom, hogy nagyon fontos mielőbb gondoskodni a kisebbségi jogokról.

A kisebbségi jogok körül kialakult vita egyik legfontosabb része az egyéni, illetve a kollektív jogok kérdése. Ön azt írja, hogy ha etnikulturális csoportokról beszélünk, a kollektív jogok kifejezés sok szempontból félrevezető, és ezért nem igazán használható. Ehelyett ön egy másik különbségtételt ajánl. Az úgynevezett kollektív jogokon belül ön megkülönböztet belső korlátozásokat és külső támogatásokat. Elmondaná részletesebben ennek a különbségtételnek a lényegét?

Sok nyugati liberális elutasítja az úgynevezett kollektív jogokat. Ők azt mondják, hogy a kollektív jogok ellentmondanak az egyéni jogoknak. Nekem ez mindig elhamarkodott véleménynek tűnt. Az etnikulturális csoportok által követelt jogok egy része valóban összeegyeztethetetlen az egyéni jogokkal, de nem mind az. Sok etnikulturális csoport a szokásos állampolgári jogoknál, tehát az ENSZ Egyetemes Nyilatkozatában vagy más, nyugati demokráciákból származó emberi jogi dokumentumban felsorolt egyéni polgári, politikai és szociális jogoknál messzebbmenő jogokat követel. Én azt gondolom, hogy óriási különbség van az e csoportok által követelt jogok két típusa között. Az első esetben a csoportok saját tagjaik ellen szóló jogokat követelnek annak érdekében, hogy a csoporton belül egy bizonyos ortodoxiát és homogenitást tarthassanak fenn. Például a csoport megpróbálhatja fenntartani a

tradicionális nemi szerepeket a nők felsőfokú oktatáshoz, illetve a méltányos váláshoz való jogának korlátozásával, vagy megbüntetheti azokat a tagokat, akik nem hajlandók követni többé a csoport hagyományos vallási szokásait. Másik példa a más csoportok tagjaival való házasság korlátozása. Ezek mind olyan próbálkozások, amelyek során a csoport tulajdonképpen megpróbálja megrendszabályozni tagjainak a viselkedését valamilyen vallásos ortodoxia, kulturális hagyomány vagy etnikai tisztaság megőrzése érdekében.

Azt gondolom, hogy ezek mind összeegyeztethetetlenek a liberálisok által vallott egyéni jogok és a választáshoz való szabadság elveivel. Az etnikulturális problémákat illetően minden liberális álláspontnak abból kell kiindulnia, hogy a csoport minden tagja egyéni módon, szabadon dönthessen arról, fenn kívánja-e tartani, tovább kívánja-e követni a csoport hagyományos szokásait, illetve hogy szabadon megkérdőjelezhesse ezeket, ellentmondhasson nekik, esetleg felhagyhasson velük, ha ezt így tartja helyesnek. A liberálisoknak ellenezniük kell a kollektív jogok eme típusát, amelyet a csoportok saját tagjaik ellen akarnak gyakorolni. Azért nevezem őket belső korlátozásoknak, mert a csoporton belüli, a csoport és tagjai közötti viszonyokhoz kapcsolódnak, és megpróbálják korlátozni, megrendszabályozni a tagok viselkedését.

A kollektív jogok másik típusát azok a jogok képezik, amelyeket az etnikulturális csoport a tágabb társadalommal, a közintézményekkel és az állammal szemben követel annak érdekében, hogy a több-

ségi csoport a kisebbségre nézve hátrányos és igazságtalan gazdasági és politikai dominanciájának lehetőségét csökkentse, illetve megelőzze.

Ezt külső támogatásnak nevezem. Többféle külső támogatás létezik. A kisebbségi etnikulturális csoport követelhet vétőjogot például azokban a döntésekben, amelyek a csoportot különösen érintik. Kérhet a csoport a törvényhozásban vagy a tanácsadó testületekben garantált képviselést, hogy ezáltal érdekei, követelése ismertté

váljanak, és ne hagyhassák figyelmen kívül őket. Egy másik formája a külső támogatásoknak a garantált állami támogatás a csoport iskolái, újságjai, kulturális központjai, vagyis olyan intézményei részére, amelyeket saját erőből nem vagy csak nagy nehézségek árán

tudna fenntartani. Követelheti a csoport a területi decentralizálás bizonyos formáinak biztosítását oly módon, hogy bizonyos döntéseket a csoport szintjén és ne központi szinten hozzanak meg. Ugyancsak a külső támogatásokhoz tartoznak az őslakosság esetében a földkövetelések, vagyis hogy bizonyos földterületek a csoport kizárólagos használatában legyenek.

Ezek olyan módszerek, amelyek tulajdonképpen korlátozzák a többségi döntéshozatal hatókörét és a kisebbségnek a többség döntései általi sebezhetőségét. Azt gondolom, hogy ezek a külső támogatások alapvetően megfelelnek a liberális értékeknek, hiszen a felsoroltak közül egyik sem feltételezi a választáshoz való jog vagy más polgári vagy politikai jog korlátozását. Egy csoport, amely külső támogatásokat követel a tágabb társadalommal szemben, még nyugodtan lehet – belső viszonyait tekintve, tehát ahogyan tagjaihoz viszonyul – teljes mértékben liberális, lehet saját liberális demokratikus alkotmánya, amely biztosítja tagjai számára egyéni jogaik tiszteletben tartását.

A liberálisoknak szerintem alapvetően el kell utasítaniuk a belső megszorításokat, a külső támogatásokat tekintve viszont nyitottnak kell maradniuk. A megfelelő kritérium annak meghatározására, hogy a külső megszorítások adott formája elfogadható-e vagy sem, az, hogy az igazságos-e vagy sem. Az igazságosság ebben az esetben azt jelenti, hogy ezek a külső megszorítások ne tegyék lehetővé egyik csoport számára sem, hogy elnyomja a másikat, illetve hogy igazságtalanul nagy politikai hatalom vagy erőforrások felett rendelkezzenek. A külső támogatások szerintem legtöbbször igazságosak, mert az a céljuk, hogy csökkentsék a többség kisebbség feletti dominanciáját, tehát a kisebbség többség általi sebezhetőségét. Néha előfordul, hogy túllépnek ezen. Jó példa erre a dél-afrikai apartheid. A kisebbségben lévő, a lakosság 16%-át kitevő fehérek úgy érveltek, hogy annak érdekében, hogy megelőzhessék a fekete többség dominanciáját, szükségük van a föld 80%-a és a teljes politikai hatalom feletti ellenőrzésre. Ez példa arra, hogy a kisebbség a fekete többség dominanciájának megelőzése nevében olyan külső támogatásokat követelt, amelyek tulajdonképpen lehetővé tették, hogy ő domináljon a feketék fölött.

Ez az a kritérium tehát, amelynek alapján megítélhetjük a külső támogatások különböző formáit. Ha hatalmat akarunk adni a kisebbségeknek, ha meg akarjuk őket védeni a többség dominanciájától, arra kell figyelniük, hogy a megítélt jogok csak a csoportok közötti potenciális igazságtalanságok csökkentésére, megszüntetésére és ne a többség dominálására hatalmazzák fel a kisebbséget. Összegzésül mondhatjuk tehát, hogy a liberális elméletek a csoportokon

belüli egyéni szabadságot (a belső megszorításokat elutasítva) és a csoportok közötti egyenlőséget (a külső támogatások bizonyos formáit elfogadva) támogatják.

Őn különbséget tesz az etnikulturális csoportok között: megkülönbözteti a nemzeti kisebbségeket és a polietnikus csoportokat. Azt írja azonban, hogy az észak-amerikai feketék nem illeszthetők be egyik csoportba sem, az ő problémáikra nem feltétlenül jelentenek megoldást a fent említett csoportoknak odaítélhető jogok. Szeretném, ha beszélne erről egy keveset, hiszen úgy tűnik, hogy ebbe a modellbe nemcsak a feketék nem illeszthetők be, hanem hasonlóan problematikus a közép-kelet-európai romák esete is. Mit gondol, mi lehetne a megoldás az ő problémáikra?

Egy sor csoport nem illeszthető be ebbe a modellbe. Ez a felosztás elsősorban a kanadai esetet volt hivatva magyarázni, ahol tényleg csak ez a kétféle kisebbségi csoport létezik. Egyrészt vannak azok, akik bevándorlóként érkeztek, maguk döntöttek arról, hogy elhagyják szülőföldjüket, és Kanadában, azaz egy új országban kívánnak megtelepedni, és az ország befogadta őket. Ez az egyik fajta kisebbség, amelyet polietnikus (polyethnic) csoportnak vagy bevándorlóknak neveztem. Ők többnyire egy-két generáción belül integrálódnak a kanadai társadalomba. Másrészt vannak azok a csoportok, amelyek teljes társadalmat képeztek már a Kanadába való bekebelezésük előtt, vagyis a quebeciek és az őslakosság. Ez a második fajta csoport, amelyet nemzeti kisebbségnek neveztem. Ők azért küzdenek, hogy fennmaradhasanak mint különálló társadalmak, amelyeknek saját önkormányzati intézményeik vannak. Kanada esetében elég nyilvánvaló, hogy az etnikulturális csoportok egyértelműen beilleszthetők vagy az egyik, vagy a másik kategóriába.

A helyzet ennél sokkal bonyolultabb, ha a világ bármely más országát nézzük. Azt mondta, hogy az észak-amerikai feketék nem illeszthetők a modellbe. Ez így nem igaz, hiszen csak egyes feketék nem illeszthetők be: azok az egyesült államokbeliek, akik a rabszolgák leszármazottai. A kanadai fekete bevándorlók viszont a közelmúltban érkeztek Jamaikáról vagy Afrikából. Azt hiszem és remélem, hogy a kanadai feketék ugyanazt a bevándorlási, integrálódási mintát fogják követni, mint a kínaiak, az olaszok vagy a portugálok. Úgy tűnik, ugyanez a helyzet az egyesült államokbeli fekete bevándorlókkal. Az Egyesült Államokba bevándorló jamaikaiak helyzete sokkal jobb, mint a rabszolgák fekete leszármazottaié. Ekképp még az egyesült államokbeli feketék csoportján belül is különbséget lehet tenni a bevándorló feketék és a rabszolgák fekete leszármazot-

tai között. Az utóbbi az igazán nehéz eset. Ez a csoport sem a bevándorlókra jellemző integrációs mintát, sem pedig a nemzeti kisebbségekre jellemző önkormányzati modellt nem követi. Egyáltalán nem világos, milyen integrációs minta működhet az ő esetükben. Nem tudom, mi lehetne a megoldás az ő helyzetükre.

Sok más csoport sem illeszthető be a modellbe. Egy másik problematikus eset, mint említette, a közép-kelet-európai romák esete. Megint másik az importált „Coolie” munkaerő esete, amelyet a brit gyarmatosítók vittek Indiából vagy a Fidzsi-szigetektől a Karib-szigetekre vagy Dél-Afrikába. Ők nem bevándorlók, és nem is nemzeti kisebbségek. Amikor a brit gyarmatosítók elhagyták ezeket az országokat, e csoportok politikai helyzete az országok többségében konfliktus forrása lett, különösen az indiai munkások leszármazottai és az őslakosság között.

Egy másik ilyen bonyolult eset: az orosz telepések a Baltikumban. A lett és az észti kormányok úgy döntöttek, hogy bevándorlóként fogják kezelni e csoportok tagjait. Tehát ahhoz, hogy állampolgárságot kapjanak, ugyanazt az eljárást kell végigjárniuk, mint a bevándorlóknak. Meg kell tanulniuk a helyi nyelvet és történelmet, bizonyos ideig az országban kell tartózkodniuk és így tovább, azért, hogy segítsék a többségi társadalomba való integrációjukat. Persze az oroszok nem érzik magukat bevándorlóknak, hiszen amikor érkeztek, a Baltikum még egyazon ország területéhez tartozott, s nem úgy gondoltak az odaköltözésükre, mint egy másik országba való bevándorlásra, hanem mint egy országon, a Szovjetunió belüli költözésre. Inkább arra hajlanak, hogy nemzeti kisebbségként definiálják magukat, hiszen gyakran területileg koncentráltan élnek, és orosz nyelven működő intézményekkel rendelkeztek évtizedeken keresztül, amelyeket meg szeretnének tartani. De valahogy mégsem tűnik helyesnek ennek a csoportnak akár a bevándorlókhoz, akár a nemzeti kisebbségekhez való besorolása.

Azt gondolom, hogy ezeknek a csoportoknak új kategóriákat kellene létrehozni, s minden új kategóriához más jogokat hozzárendelni. Úgy gondolom, nincs egységes képlet, amely alapján valamennyi etnikulturális csoportot be lehetne sorolni. Az, hogy én különbséget tettem a bevándorlók és a nemzeti kisebbségek között, csak az első lépés volt

egy részletesebb liberáliskisebbség-jogi elmélet kidolgozásában.

Eppen ez az óriási változatosság, amely az etnikulturális csoportokra jellemző, az egyik oka a kisebbségi jogokhoz kapcsolódó nemzetközi dokumentumok korlátozott felhasználhatóságának. Egyes esetekben a nemzetközi dokumentumok csak a csoportoknak járó jogok legkisebb közös nevezőjét határozzák meg, attól függetlenül, hogy az illető csoport milyen mére-

tű, területileg mennyire szétosztott, vagy milyen későn érkezett az országba. Mondanom sem kell, hogy egy ilyen minimális listája a kisebbségi jogoknak egyáltalán nem fogja kielégíteni a nagyobb, területileg koncentráltabb, régóta ott lakó csoportokat. Ennek elkerülésére a nemzetközi dokumentumok a lehető legáltalánosabban fogalmazzanak (lásd például a kultúra megőrzéséhez való jogot). Ugyanakkor elismerik, hogy emez általános kitételek gyakorlati megvalósítása nagy-

mértékben különbözik majd minden egyes csoport és minden egyes ország esetében. Ez egyáltalán nem kielégítő, mert bár mindenki egyetért általánosságban, az igazi viták a gyakorlati politika szintjén folynak, és ezek az általánosságok nem segítenek a gyakorlati viták eldöntésében. Mivel az alkalmas gyakorlati politika minden csoport esetében más lesz, azt gondolom, hogy ezt csak helyi szinten lehet megvitatni és kiválasztani. Azt hiszem, hogy a nemzetközi dokumentumok sohasem lesznek képesek olyan képlet kidolgozására, amely alapján meghatározható lenne az, hogy mi az igazságosság követelménye a különböző csoportok, illetve országok esetében.

Mit gondol a pozitív diszkriminációról (affirmative action)?

Általában véve azt gondolom a pozitív diszkriminációról, hogy egyike az olyan politikáknak, amelyek irányába a liberálisoknak nyitottaknak kell lenniük, hiszen néha különleges intézkedésekre van szükség, hogy az igazságtalanságot meg lehessen előzni. Azt hiszem, hogy okvetlenül szándékunkban kell álljon a hátrányos helyzet generációról generációra történő átörökítésének – amely ma sok csoportra jellemző – megakadályozása. Sok nyugati demokráciában ezt sikeresen elkerülték a bevándorlók esetében. Az igaz, hogy a bevándorlók első nemzedéke szinte sohasem éri el ugyanazt az életszínvona-

lat, mint a született állampolgárok, de ez csak nagyon ritkán öröklődik át a következő nemzedékekre. A bevándorlók gyermekei és unokái általában ugyanazt az iskolázottsági fokot és anyagi szintet érik el, mint a született állampolgárok. Azt lehet mondani, hogy a bevándorlás során mindig kialakul ilyen késcdelem, mielőtt az egyenlőség megvalósul. De egyes esetekben – különösen a fekete rabszolgák leszármazottai esetében – a hátrányos helyzet nemzedékről nemzedékre öröklődik. Ez az egyenlőség liberális, demokratikus normáinak nagy próbatétele. Ezért azt gondolom, hogy az olyan különleges intézkedések, mint a pozitív diszkrimináció, teljességgel indokoltak az ilyen, nemzedékeken át tartó kirekesztettség megelőzésére.

A pozitív diszkriminációval az a gond, legalábbis az észak-amerikai tapasztalat ezt mutatja, hogy a támogatandó csoportból azokat részesíti leginkább előnyben, akik már amúgy is jobb helyzetben vannak a csoport többi tagjához viszonyítva. Tehát – ha a közép-kelet-európai tapasztalatok megegyeznek az észak-amerikaiakkal – akkor a pozitív diszkrimináció azoknak a javára szolgál majd leginkább, akik már amúgy is viszonylag jobban képzetek, és megpróbálnak valamilyen módon eltávolodni csoportjuk többi tagjától. Az egyesült államokbeli feketékre vonatkozó pozitív diszkrimináció esetében a helyzet az, hogy a feketék két egymástól egyre távolabb kerülő csoportra szakadtak: egyrészt vannak az elég jó helyzetben levő fekete középosztálybeliek, akik a külvárosokban élnek, és tulajdonképpen semmilyen kapcsolatot nem tartanak fenn a másik csoporttal, a belvárosi gettóknak élő, hátrányos helyzetű feketékkel. A pozitív diszkrimináció segítette a középosztály helyzetén, és biztosítékot nyújt arra, hogy az ő gyermekeik továbbra is a középosztályhoz tartozzanak. Egyáltalán nem tisztázott, milyen mértékben javított – ha egyáltalán javított – a feketék másik, hátrányos helyzetű csoportjának körülményein. A pozitív diszkrimináció arra a feltételezésre épül, hogy ha segítünk a feketék ama csoportjának, amelynek már van lehetősége bekerülni a különböző oktatási intézményekbe vagy munkahelyekre, ez hatással lesz valamilyen módon a feketék másik, hátrányosabb helyzetű csoportjára is. Ezt az állítást azonban a gyakorlatban még nem bizonyították, egyáltalán nem biztos, hogy az Egyesült Államokban ilyen hatása volt a pozitív diszkriminációnak. Tehát hajlok a pozitív diszkriminációnak mint kísérletnek a támogatására, de arról azért nem volnék teljes mértékben meggyőződve, hogy ez a probléma megoldása.

Végezetül egy kérdés, amely nagyon lényeges Közép-Kelet-Európára nézve, ahol elsősorban az úgyneve-

zett nemzeti kisebbségek helyzete okoz problémát. Milyen úton látja megvalósíthatónak a nemzeti kisebbségek tagjainak társadalmon belüli egyenlőségét, mi az a megoldás, amelyet ön igazságosnak tartana rájuk nézve? Vagyis mit ért – a könyve szerint – az igazság követelményeinek megfelelő önkormányzati jogok alatt?

Nem létezik egyetlen megoldás, egy intézményrendszer, amely minden országnak megfelelné. A nyugati, multinacionális államok esetében egyre nő a föderalizmus mint a nemzeti kisebbségeknek önkormányzati jogokat biztosító megoldás iránti érdeklődés. Ezt a trendet valóban figyelemre méltónak tartom. Gondoljunk csak arra, hogy száz évvel ezelőtt, a XIX. században csak Kanada és Svájc volt multinacionális föderáció, azóta Belgium, Spanyolország és a Dél-afrikai Köztársaság is az lett, és az utóbbi időben Nagy-Britannia is ebbe az irányba változik. Azok a demokratikus országok, amelyek foglalkoznak nemzeti kisebbségeik integrálásának gondolatával, egyre inkább hajlanak a föderalizmus elfogadására.

Tudom, hogy a föderalizmus nem túl népszerű megoldás Közép-Kelet-Európában, részben a kommunista rendszerek hamis föderalizmusa miatt, részben pedig a feltételezett, benne rejlő repressziós lehetőségek miatt. Csak annyit mondhatok, hogy a föderalizmus a nyugati multinacionális államokban ez idáig működött. Egy ilyen állam sem bomlott fel, sőt a föderalizmus lehetővé tette, hogy békés, virágzó és demokratikus országok maradjanak. Gondoljunk csak Svájcra, Kanadára, Belgiumra vagy mostanában Spanyolországra. Minden téren, ami fontos lehet az emberek életének minősége szempontjából, tehát az élet minősége, az egyéni szabadság, az összes állampolgárnak, beleértve a kisebbségeket, nyújtott jólét és az igazságos elbánás terén, ezek az országok meglehetősen sikeresek.

Azt gondolom, jelenleg nem ismerünk semmilyen más megoldást a kisebbségek igazságos integrálására, a nyugati demokráciák nem szolgálnak más megoldással. Nem azt akarom bizonygatni, hogy a föderalizmus az egyetlen módja a nemzeti kisebbségek körüli gondok kezelésének, ezt nem is tartom igaznak. Biztos vagyok benne, hogy számtalan olyan helyzet van, amelyben a föderalizmus alkalmazhatatlan lenne. De – legalábbis az én értelmezésem szerint – a nyugati demokráciákban a föderalizmus működött, mi több, ez volt az egyetlen dolog, ami jól működött. Ez az egyetlen modell, amely rendelkezésünkre áll a nyugati demokráciákban a nemzeti kisebbségek sikeres integrálására. Ezért azt gondolom, hogy érdemes számolni ezzel a megoldással Közép-Kelet-Európában is.